

П'ЯТИАКТНА МОДЕЛЬ ЕВОЛЮЦІЇ АВТОФІКЦІОНАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ

Шубкіна Катерина Андріївна

викладач

Дніпровський державний медичний університет
м. Дніпро, Україна

Анотація: У статті розглядається процес поетапного розвитку одного з найбільш дискусійних жанрів сучасного французького роману – *autofiction*, що активно вивчається французьким літературознавством і фрагментарно представлений в українському. Аналіз еволюції нової жанрової форми, передбачає п'ять хронологічно окреслених етапів: 1989, 1996, 2001, 2004, 2012. Різноманіття підходів до вивчення трансформації значення дефініції, породжує велику кількість синонімічних визначень концепту, іноді навіть більш прийнятними ніж класичне *autofiction: le récit indécidable* (Бруно Бланкемана), *roman faux* (Жана-П'єра Буле), автонаративна категорія (Філіпа Гаспаріні) та ін. Сьогодні, вже легітимізована французьким літературознавством жанрова форма потребує визнання іншими літературними традиціями. Відсутність теоретичних меж (з 2012 року), варіатив різновидів *autofiction* у сучасній літературі визначає нагальність дослідження процесу розвитку даного феномена.

Ключові слова: автофікція, трансгресивна автобіографія, *antimémoires*, *mythomanie littéraire*, *mitoyenneté*, *autobiographie fictionnelle*, *roman faux*, *le récit indécidable*.

Кінець ХХ ст. позначено трансформацією естетичних й ідеологічних парадигм постмодернізму, що призвела до нового етапу розвитку роману, зокрема французького, зміни форми, розширення жанрової палітри і формування сучасної категорії жанру, визначеної у 1977 році як втілення концепції *le récit indécidable* Бруно Бланкемана, гібридизованої романної форми

Сержа Дубровські – *autofiction*, що потрапила у поле зору багатьох французьких дослідників: Roland Barthes, Bruno Blanckeman, Jean-Pierre Boulé, Dorrit Cohn, Vincent Colonna, Marie Darrieussecq, Serge Doubrovsky, Michel Contat, Philippe Forest, Philippe Gasparini, Gérard Genette, Arnaud Genon, Jean-Louis Jeannelle, Mounir Laouyen, Thierry Laurent, Philippe Lejeune. Втім, серед українських вчених дана категорія не отримала широкого наукового висвітлення, створено лише поодинокі статті (Ольга Леонідівна Калашникова: «Нелюбимий бастард автобіографії: про парадигму *autofiction*»; «Я і література: бегбедерівська редакція *autofiction*»), що презентують автофікціональний концепт вітчизняному літературознавству. Саме цим обґрунтовується мета даної статті – поетапно розкрити процес становлення й академічного сприйняття автофікціональної моделі як нової жанрової форми французької літературної традиції.

Термін *autofiction* (з обкладинки роману *Fils* (1977) Сержа Дубровські) визначив нову для французької літературної традиції жанрову категорію, що є проміжною між автобіографією й романом, фактуальним і фікціональним. Нова категорія, ґрунтуючись на двох пактах: автофікціональному *pacte de leurre* й автобіографічному *pacte de sincérité*, поєднала «трансгресивні автобіографії» [1, с. 1].

Спочатку, вона ввійшла як *faction* до англосаксонської традиції, *Ich-Roman* до німецької і *Shishōsetsu* або *watakushi shōsetsu* до японської літератур. Переплутавши попередні дефініції різновидів жанру еґописання у французькому літературознавстві (*antimémoires* Андре Мальро (1967) та ін.) і вносячи певну скандальність до класичного уявлення жанрової системи французького роману, була розцінена Жаном-Луї Жеанелем як «теоретична авантюра» [2, с. 17]. Жеанель, розглядаючи автофікціональну парадигму й спираючись на дослідження Філіпа Лежона, виділяє чотири етапи становлення жанру [2, с. 18], які на нашу думку доречно доповнити «п'ятиактною історією концепту» [3, с. 6] Філіпа Лежона, що враховує сучасний етап екзистенції терміна (з 2012 року).

Перший етап теоретичного обґрунтування починається у 1989/2004 роках: захистом (1989) і публікацією (2004) дисертації Венсана Колони, що розширила визначення *autofiction* Дубровські до поєднання процесів фікціоналізації себе. У цей час *autofiction* втілювала романізовану «комедію інтелекту» [4, с. 164], запропоновану Роланом Бартом: “*aurait voulu produire, non une comédie de l’Intellect, mais son romanesque*” [4, с. 164].

Цей етап стає переламним для існування й подальшого розвитку «модерної автобіографії» [5, с. 38], оскільки, вже будучи лексикалізованою, вона починає конкурувати з прийнятими концептами, нарощуючи власну теоретичну базу працями (*Est-il Je?* Філіпа Гаспаріні, *Autofictions & autres mythomanies littéraires* Венсана Колони і *Défence de Narcisse* Філіпа Вілана та ін.).

До теоретичних розвідок попередників додається теорія Жана-Луї Жеанеля, представлена під час доповіді на колоквиумі в Нантері (1992). Як точку відліку наукового осмислення жанрової категорії автофікції він пропонує власні роздуми щодо трактування автофікціонального пакту у *Le Pacte autobiographique* (1973), де задекларовано тотальну відсутність творів такого типу (з автором і героєм – концептуальними тезками): “*tout en précisant, néanmoins, que rien n’empêchait la chose d’exister et même qu’il y avait là une contradiction interne dont on pouvait tirer des effets intéressants*” [5, с. 10].

Другий етап (1996 рік) характеризується дослідниками як «кінець недовіри до дефініції автофікції» [2, с. 21]. Полемізуючи з автофікціональною концепцією *Fiction et diction* Жерара Женетта, Марі Дарр’єсек у статті *L’autofiction, un genre pas sérieux*, констатує факт входу автофікції до сфери сучасних автобіографічних оповідей, завдяки автофікціональному *coup de force ontologique* [6, с. 377] з подвійним пактом прочитання: фактичним і фікціональним. Визначаючи межі аналізу феномену і подвійних вимог до нього, дослідниця вводить термін до університетського дискурсу, вивчаючи твори Дубровські, Жильбера, Леріса й Перека крізь призму *autofiction*.

Остаточно жанр було легітимізовано у 1992 році під час колоквиуму в

Нантері завдяки працям Жака Лекарма, який вводить автофікцію до понятійного апарату *La Littérature en France depuis 1968* (1982) й енциклопедії *Universalis* (1984), Томаса Клерка та Демієна Занона. Оpubліковано й дисертаційні дослідження: *L'oeuvre de Patrick Modiano: une autofiction* (1996) Тьєррі Лорана й *Et si c'était moi? Approche de l'autofiction dans la décennie 1980* (1998) Люсі-Ноеля Олланда.

На цьому етапі сформувались два підходи до автофікціональної парадигми: Сержа Дубровські й Венсана Колони. Філіп Гаспаріні, як адепт підходу Колони, розширив категорію автофікції проблемою *mitoyenneté* [7, с. 26], визначаючи автофікціональну форму серед інших типів егописання як оповідь, засновану на омонімії автора, оповідача й героя: “*présentant développement projectif dans des situations imaginaires*” [7, с. 26]. Основною відмінністю цих моделей була фіктивна ідентичність суб'єкта автофікції, що дозволила Гаспаріні й Колоні трансформувати *autofiction* в окремий різновид роману, на відміну від письменників (Серж Дубровські та ін.), які наполягали на її референційності.

На конференції *Du texte à l'oeuvre* (1999) Жерар Женетт, полемізуючи з концепцією *autobiographies honteuses* [8, с. 33], визначив суть і літературну цінність наративної моделі фікціоналізації себе, тяжіючи до гібридизації, запропонованої Філіпом Лежоном і Дорріт Кон: “*toute autobiographie comporte, presque inévitablement, une part d'autofiction, souvent inconsciente ou dissimulée*” [8, с. 33].

Наполягаючи на жанровій гібридизації, прихильники автофікції стирають межі між романом й автобіографією. У *Le Propre de la fiction* Дорріт Кон, відстоюючи ідею обмеження фікціональним і відмови від автофікціонального концепту, надає перевагу *autobiographie fictionnelle* [9, с. 215] (роману, вигаданий оповідач якого ретроспективно розкриває власне життя), протиставляючи його автобіографічній *fiction autobiographique* [9, с. 213]. Аналізуючи сучасні тенденції Філіп Лежон, у *Peut-on innover en autobiographie?* (1988), застерігав від прочитання автофікції як класичної автобіографії чи

простої фікції за відсутності засобів розмежування фактуального і фікціонального.

У дослідженні 1996 року Тьєррі Лоран розглядає фікціоналізацію як процес введення письменником власного життєвого досвіду у тканину твору. У цьому випадку автобіографічний пакт стає пактом *щирості* за умови що читач знайомий з біографією автора: “*en fait, pour le pacte – même le plus honnête – fonctionne et soit un élément d’information valable, le lecteur doit connaître assez bien l’auteur*” [10, с. 20]. Усупереч автобіографічному пакту, пакт «щирості» знижає вагу категорії референційного у творі: “*pas nécessaire que le résultat soit de l’ordre de la stricte ressemblance: le pacte référentiel peut être, d’après les critères du lecteur, mal tenu, sans que la valeur référentielle du texte disparaisse (au contraire), – ce qui n’est pas le cas pour les textes historiques et journalistiques*” [10, с. 37].

Становлення жанру автофікції актуалізує проблему її розповсюдження. Загальною тенденцією є поширення автофікціональної моделі на сучасну літературу. Не зважаючи на визнання й наукове вивчення категорії, вона страждає від загального незнання, на якому нашу увагу акцентує Мунір Лауен у *L’autofiction: une réception problématique*: “*Barthes est l’un des rares critiques à avoir produit un discours sur l’autofiction avant la lettre; il en révèle l’existence sans toutefois pouvoir la nommer*” [11, с. 10]. Аналізуючи автофікціональний потенціал творів Сандрара, Селіна і Мальро, Лауен вважає що йдеться про жанр, що враховує гетерогенні текстові практики.

2001 рік відкриває третій етап розвитку *autofiction* як самостійної жанрової форми, появою альтернативних номінацій (*le récit indécidable* Бруно Бланкемана та ін.) [12, с. 150].

Жан-П’єр Буле у *Hervé Guibert: l’entreprise de l’écriture du moi* пропонує поняття *roman faux* [13, с. 192], що визначає різновид роман-виклик канонам романного пакту: “*qui ne respecte pas le pacte romanesque*” [13, с. 192] і актуалізується творами Ерве Гібера: *Mes Parents, Fou de Vincent, L’Incognito, À l’ami qui ne m’a pas sauvé la vie, Le Protocole compassionnel* і *L’Homme au*

chapeau rouge.

У той час як Жак Лекарм визначив Бретона, Арагона, Селіна, Сандрара, Перека й Дюрас попередниками автофікції, Філіп Форест, вважав їх опонентами категорій *vésci* й *authentique* [14, с. 17]. Оскільки вони виділяють фікціональне як початок егописання, в якому автор може делегувати свої повноваження лише герою: “*ne peut déléguer de lui-même à l’intérieur du récit que le faux-semblant d’un personnage*” [14, с. 17].

У 2004 році починається четвертий етап еволюції «автобіографії ери підозри». Філіп Гаспаріні трансформує *autofiction* у різновид автобіографічного роману. Жан-Луї Жеанель розвиває теорію *autofiction*, акцентуючи увагу на чотирьох дискусійних поняттях: *ambiguité et hybridité, définition de la fiction, histoire littéraire et dénominations génériques* і *l’imbrication des instances de discours*, сподіваючись: «що таким чином концепт збереже свою категоричність» [2, с. 37].

У додатку до дисертації *Autofiction et autres mythomanies littéraires* (2004), Венсан Колона визначив Люсьєна Самосатського винахідником наступних моделей *autofiction: fantastique, biographique, spéculaire* й *intrusive* [15, с. 225]. Відкидаючи модель Дубровські як варіант традиційного *roman autobiographique*, Колона застосовує термін *autofiction* як критичний інструмент оцінки процесів фікціоналізації себе. Завдяки Колоні, вона не обмежується періодом *crise du sujet* [15, с. 140], а накладається на тексти без історичних чи географічних меж.

На цьому етапі актуальною стає категорія гібридності Дубровські, що неоднозначно трактувалась Філіпом Лежоном. Аналіз Лежона у *Le pacte autobiographique* з позицій неоднозначності призвів до чіткого розмежування фактуальної і фікціональної оповідей. Як наслідок, у *Fiction et diction* Жерар Женет виокремлює нову текстову категорію – *autobiographies honteuses: “fausses autofictions, qui ne sont “-fictions” que pour la douane: autrement dit, autobiographies honteuses. De celles-ci, le paratexte d’origine est évidemment autofictionnel, mais patience: le propre du paratexte est d’évoluer et l’Histoire*

littéraire veille au grain” [16, с. 161].

Складним є визначення терміну *fiction*. Виділяють три основних дефініції: 1) фікція як наративний стиль, що складається з хибних тверджень і стосується *fictionnel*; 2) фікція як тематичний критерій, звернення до уявного (*fictif*); 3) фікція як вигадане, гіпотетичне і хибне (*faux*). Але у більшості випадків ці три категорії асимілюються через невизначеність статусу фіктивного і його основних маркерів. Завдяки цим підходам моделі Сержа Дубровські (невизначеної і нерішучої автофікції) й Венсана Колони (автофікції-занурення у вигаданий світ, що тяжіє до статусу модернізованого *roman autobiographique*) відрізняються.

Після липневої конференції *Culture(s) et autofiction(s)* 2012 року (п'ятий етап) у Серизі-ля-Саль поняття більше не має теоретичних обмежень. Воно отримує інші дефініції. У *Autofiction: une aventure de la langue*, Філіп Гаспаріні інтерпретує *autofiction* з точки зору автонаративної категорії, запозиченої зі статті Арно Шмідта *Auto-narration et auto-contradiction*: “*en d'autres termes, s'autonarrer consiste à se dire comme dans le roman, à se voir comme un personnage même si la base référentielle est bien réelle*” [17, с. 312].

Введення цього поняття спонукає Філіпа Гаспаріні до перекласифікації термінів, порівнюючи їхній *traditionnel* (автобіографічний роман й автобіографія) або *(post)moderne* (автофікція й автобіографічна оповідь) характери [17, с. 314]. Під терміном автонарація він розуміє: “*textes véritablement modernes ou postmodernes en ce qu'ils thématisent leur statut pragmatique par des moyens artistiques originaux*”, що впливають на характер егописання: “*la littérarité de l'écriture du moi sur sa capacité à mettre en doute sa propre validité*” [17, с. 314].

У вступі до курсу лекцій з автофікції, Лоран Дженні виділяє два різновиди жанру, що структурують автофікціональне поле: перший – *stylistique* (твір Сержа Дубровські): “[*l'*autofiction est la fictionalisation du vécu par la manière de l'écrire” [18, с. 120]. І другий – *référentielle* (Крістін Анго).

Аналізуючи поетапний розвиток автофікціональної категорії у сучасному

французькому романі можна виділити 5 ключових етапів формування і введення «теоретичної авантюри» (Жана-Луї Жеанеля) до університетського дискурсу, що поєднали класифікацію Жеанеля й «п'ятиактну історію концепту» Філіпа Лежона. Перший, переламний етап (конкуренції з іншими дефініціями форм егописання), було відкрито дисертацією Венсана Колони 1989 року, в якій значення терміну Дубровські було розширено до поєднання процесів фікціоналізації себе. «Кінець недовіри до дефініції автофікції» у 1996 році або другий етап відзначався введенням *autofiction* до сфери сучасних автобіографічних оповідей з подвійним пактом прочитання: фактичним і фікціональним й входом категорії до університетського дискурсу (завдяки Марі Дарр'єсек); легітимізацією дефініції у 1992 році під час колоквиуму в Нантері й формуванням двох підходів до парадигми: Сержа Дубровські (нерішучої автобіографії) і Венсана Колони (автофікції-занурення, що тяжіє до автобіографічного роману). На третьому етапі (2001) самостійна жанрова форма отримує альтернативні номінації: *le récit indecidable* (Бруно Бланкемана), *roman faux* (Жана-П'єра Буле); Жаком Лекармом визначено попередників сучасного жанру: Андре Бретон, Луї Арагон, Луї-Фердінан Селін, Блез Сандрар, Жорж Перек, Маргеріт Дюрас. Четвертий етап (2004) актуалізує неоднозначну категорію гібридності Дубровські й виділяє моделі автофікціональної оповіді, створені Люсьєном Самосатським (за Венсаном Колоною).

Заключним актом стає п'ятий етап, розпочатий у 2012 році під час конференції у Серизі-ля-Саль, де було остаточно знято усі теоретичні обмеження з дефініції; Філіп Гаспаріні визначив автофікцію як автонаративну категорію й виділив традиційні (автобіографія, автобіографічний роман) і постмодерні (автофікція, автобіографічна оповідь) різновиди оповідей; Лоран Дженні виокремив два різновиди жанру: стилістичний (Серж Дубровські) і референційний (Крістін Анго).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Barthes Roland Barthes par Roland Barthes / Roland Barthes. – P. : éditions du Seuil, 1975. – 205 p.
2. Blanckeman Bruno Les récits indécidables: Jean Echenoz, Hervé Guibert, Pascal Quignard / Bruno Blanckeman. – P. : Presses universitaires du Septentrion, coll. “Perspectives”, 2000. – 224 p.
3. Boulé Jean-Pierre Hervé Guibert: l’entreprise de l’écriture du moi / Jean-Pierre Boulé. – Paris : éditions L’Harmattan, 2001. – 334 p.
4. Cohn Dorrit Le Propre de la fiction / Dorrit Cohn. – P. : éditions du Seuil, 2001. – 261 p.
5. Colonna Vincent Autofictions et autres mythomanies littéraires / Vincent Colonna. – Paris : TRISTRAM, 2004. – 252 p.
6. Darrieussecq Marie L’autofiction, un genre pas sérieux / Marie Darrieussecq // Poétique. – Paris : Fabula, 1996. – № 107, septembre. – P. 369–380.
7. Doubrovsky Serge Quand je n’écris pas, je ne suis pas écrivain / Serge Doubrovsky // Manuscrits-Recherche-Invention. – P. : Genesis, 2001. – № 16. – P. 119–135.
8. Forest Philippe Le Roman, le je / Philippe Forest. – Nantes : Pleins Feux, 2001. – 90 p.
9. Gasparini Philippe Autofiction: une aventure du langage / Philippe Gasparini. – Paris : éditions du Seuil, 2008. – 339 p.
10. Gasparini Philippe Est-il je? Roman autobiographique et autofiction / Philippe Gasparini. – Paris : éditions du Seuil, 2004. – 384 p.
11. Gérard Genette Du texte à l’œuvre. Figures IV / Genette Gérard. – Paris : éditions du Seuil, coll. “Poétique”, 1999. – 367 p.
12. Gérard Genette Fiction et diction / Genette Gérard. – Paris : éditions du Seuil, coll. “Poétique”, 2004. – 240 p.
13. Arnaud Genon Les coulisses de l’autofiction [Электронний ресурс] / Genon Arnaud. – Режим доступу: <http://www.fabula.org/revue/document3146.php>
14. Jean-Louis Jeannelle Où en est la réflexion sur l’autofiction / Jeannelle

Jean-Louis // Genèse et autofiction. – Louvain-la-Neuve : Academia-Bruylant, 2007. – P. 17–37.

15. Laouyen Mounir L'autofiction: une réception problématique [Электронный ресурс] / Mounir Laouyen. – Clermont-Ferrand, 1999. – P. 339–356. – Режим доступа: <https://www.fabula.org/forum/colloque99/208.php>

16. Laurent Thierry L'oeuvre de Patrick Modiano, une autofiction / Thierry Laurent. – Lyon : Presses universitaires de Lyon, 1997. – 345 p.

17. Lejeune Philippe Autofiction et Cie. Pièce en cinq actes / Philippe Lejeune // «Autofiction et Cie» : Études, 1993. – № 6. – P. 5–16.

18. Lejeune Philippe Le Pacte autobiographique / Philippe Lejeune. – Paris : éditions du Seuil, 1975. – 384 p.